

«FILOSOFIA DE L'EXILI» I EXILI DE LA FILOSOFIA

Norbert BILBENY

Com l'apassionat, que entre dues tanques fa via
per la vall vesprejant, deixa endarrera el seu pas
i omple els seus ulls asservits en el pensament de
[l'encontre

i s'acompanya ja de l'abraçada i la veu,
ara jo, tornat a l'exili on callen les coses,
on es mesura el temps pel que s'espera tan sols,
pujo per retrobar el qui és jo mateix i madura,
únic, de mi mateix i del meu déu salvador,
i en l'impuls consentit cap a l'harmonia fixada,
dins la posta que em venç creo l'aurora brillant.

CARLES RIBA
Elegies de Bierville, XI

L'exili és aquell allunyament de l'individu respecte del seu país que es duu a terme per raons o motius diguem-ne polítics. De vegades aquesta expatriació és voluntària; de vegades, sovint, forçosa, perquè hom ha fixat una pena sobre nosaltres —desterrament—, o perquè, sense més protocol, s'ha obert la veda contra el nostre cos mortal —persecució, talment. Bé que els límits entre l'obligat i el facultatiu no són, tampoc en aquesta matèria, gaire clars. I encara, trobar-se tancat a la presó per segons com s'ha fet ús de la paraula, o trobar-se mobilitzat a la guerra sense que ens l'hagin demanada, és, a parer meu, veure's igualment exiliat. En una forma o altra, la filosofia, posem per cas —i n'és el nostre—, s'ha fet, es fa, no rares vegades, *en, amb i per* l'exili dels seus caps pensants. I fins podríem dir que, tal com és fet el món encara, una filosofia portada fins a les seves darreres conseqüències polítiques és sempre una filosofia *per a* l'exili, àdhuc físic, mal que li sàpiga, del seu compromès autor. La realitat és tan plebea que no caldrà que ni els exilis dels filòsofs vinguin sempre urgits *sub specie philosophiae*, sinó que bastarà per a guanyar-se l'expulsió de la ciutat pròpia una certa manera educada, si es vol *respectuosa*, de sentir-se ciutadà. Perquè, des de Sòcrates, la ciutadania roman ofensiva encara.

Aquest, permeti-se'm, és el fet de l'exili que concorre, al final de la segona República, sobre alguns filòsofs catalans.

UNA DETERMINADA TRADICIÓ D'EXILIS

Darrerament s'està imposant el terme «Filosofia de l'exili», dit, sense més, dels filòsofs ca-

talans exiliats a conseqüència de la darrera guerra civil. El grup d'aquests que hom té en consideració és, en els casos que conec, aquell que com a compost per autors vinculats, per origen o adopció, a la Catalunya de l'època republicana, s'inclou —però sense tal naturalesa de grup— en el conjunt heterogeni de pensadors establert per l'historiador José Luis Abellán al seu llibre *Filosofia española en América*, publicat a Madrid el 1967. Aquesta continua essent l'única monografia de base de què disposem per a una visió general del —si es vol— sobreentès contingut d'aquella «Filosofia de l'exili». Així, el grup de filòsofs catalans exiliats a la ratlla dels quaranta ha pervingut, *in extenso*, el format pels autors següents —i cito sense prelatió: Joaquim Xirau i el seu fill Ramon, Josep Ferrater i Móra, Jaume Serra i Hunter, David García Bacca —perquè professava, i publicà, a Barcelona—, Robert Saumells, Lluís Farré i Magre, Joan Roura i Parella, Domènec Casanovas i Eduard Nicol.

Ara bé, abans que resti en ferm aquesta nòmina haig de fer uns comentaris al marge. No entraré a discutir si Ramon Xirau, que només comptava quinze anys d'edat el 1939, o Lluís Farré, que marxà l'any... 1931, poden, en rigor, catalogar-se dins la nostra «Filosofia de l'exili». Tanmateix, en un ordre idèntic, em permeto d'estendre el meu dubte vers la personalitat de David García Bacca, el qual —i no per raó del seu idioma ni del seu origen— no és gens fàcil d'aglutinar amb el subsector de «filòsofs catalans», dins la intel·lectualitat espanyola exiliada el 1939. Jo, almenys, no veig clar el nexa i l'abast de García Bacca dins la cultura i en especial la filosofia catalana —o no el veig tan clar com d'altres casos similars. Em remeto només al sentit comú, que em diu més aviat dels nexes culturals castellans de l'autor esmentat. Poc temps més tard, un altre eximi pensador, Zubiri, ensenyà durant unes temporades a Barcelona i no per això gosem lligar-lo al «pensament filosòfic català»: entitat tan obera com es vulgui, però és clar que no dóna per tant. Deixo només apuntada aquesta qüestió dels possibles excedents d'adscripció dins del grup que ens ocupa; qüestió trivial, amb tot, al pensament mateix, però no pas al propòsit d'historiar-lo o de comentar la seva història.

Amb aquesta sensibilitat proposo de refle-

xionar, en canvi, sobre els ja no hipotètics «autors excedents» que comentava, sinó els efectius personatges *absents* de la convencional relació de filòsofs catalans exiliats arran de la darrera guerra civil espanyola. Com que la llista d'aquests és, amb escreix, prou més llarga i sobretot clamorosa que la dels anteriors, haig d'atribuir el seu fet —abans de passar al detall— a la falta, ara per ara, d'estudis publicats sobre l'exili filosòfic català, i a que, mentrestant, hom es refia massa del citat llibre d'Abellán, del tot insuficient per a nosaltres. L'historiador madrileny no parla dels primers exiliats, és a dir, dels qui sortiren l'any 1936 per motius polítics. A Catalunya aquests foren principalment els pensadors de condició eclesiàstica. Va ésser el cas de l'historiador Miquel Batllori; dels assagistes de tarannà obert Carles Cardó, Albert Bonet i Pere Bordoy-Torrents, així com dels tomistes tradicionals Ramon Roquer, Joan Tusquets i Josep Maria Roig i Gironella. En aquesta llista dels filòsofs remoguts el 1936 hauríem de considerar com d'una situació anexas a la de l'exili la del també religiós i historiador Ignasi Casanovas, víctima dels primers mesos de la guerra —el seu exili seria, doncs, «interior»—, i, al capdavant, la d'aquells professors universitaris que, com Jordi Udina i Domènec Casanovas, foren cessats de llur càrrec per ordre expressa del govern de la Generalitat. (Abellán situa Casanovas com a integrant, sense més, de l'exili republicà, el del 1939.)

Però seguiran sense ésser tractats uns quants pensadors més. L'assagista i filòsof Francesc Pujols obre la llista dels oblidats pel que fa al 1939. S'hi ha d'incloure també el singular Dídac Ruiz, autor de diverses obres amb voluntat filosòfica; o, no gaire lluny, Joan Montseny («Federico Urales»), teòric anarquista, autor de *La evolució de la filosofia en Espanya*. El filòsof Josep Maria Capdevila, antic deixeble de d'Ors, i el seu consemblant, l'assagista Maurici Serrahima, seguidor de Mounier, hagueren igualment d'exiliar-se. Pere Corominas, un altre «escriptor d'idees», i animador, a més de diverses activitats filosòfiques, hagué també de marxar; com August Pi-Sunyer, el prestigiós fisiòleg i teòric format en les idees de Ramon Turró. El psicòleg i corresponent intel·lectual

de Joaquim Xirau, Emili Mira, introductor de la psicoanàlisi a Catalunya, tampoc és esmentat quan s'hi deuria. Com Gabriel Alomar, el teoritzant del modernisme que s'anticipà en alguns postulats al Noucentisme. I com, a la fi, els assagistes polítics Manuel Serra i Moret, Joan Comorera, Jordi Arquer, Joaquim Maurín, Josep Pallach, Antoni Rovira i Virgili, Antoni Fabra i Ribas, Josep Maria Batista i Roca... Andreu Nin, d'altra banda, marca, amb el seu segrest i assassinat —el segon, a Catalunya, després del de Ferrer i Guàrdia, d'un «home d'idees»—, la fita més cruel de l'exili intel·lectual català. Ni tot l'exili de pensadors catalans, provocat per la guerra civil fou, doncs, el de l'any 1939, ni tots els exiliats —malgrat l'antologia *americana* d'Abellán— foren cap a Amèrica.

Podem parlar encara de la continuïtat d'aquest exili en els pensadors, primer, que foren depurats però no arribaren a marxar del país, com Josep Calsamiglia, Jordi Maragall i Eduard Valentí; i, d'altra banda, en aquells que, de dins estant, igualment, havien de trobar-se, en els anys quaranta i cinquanta, enmig d'un advers règim per a l'activitat intel·lectual, tant de la literatura —Fuster, Serrahima, en tornar—, com de la docència —Colomer, Gomà, Siguán, Sacristán, potser Mirabent. Fet i fet, la «filosofia de l'exili» arriba encara fins els anys seixanta: José María Valverde, exiliat a Nordamèrica, i el citat Manuel Sacristán, expulsat de la Universitat. (La coacció física sobre la paraula no és cosa tan pretèrita entre nosaltres: els casos Xirinacs i Boadella, els atemptats contra Fuster i els processaments recents contra periodistes —pensem, si més no, en el de Xavier Vinader—, se segueixen del mateix ordre de causes que provocaren l'exili de la guerra civil). Vull dir, amb tot això, que no podem aturar-nos en l'èxode del 1939, sinó que aquest té encara ramificacions, i més en el territori de les idees.

Amb tot, crec que l'exili de filòsofs que dona avui motiu a l'antonomàstica «Filosofia de l'exili» ha representat el més gran entrebanc per a l'evolució del pensament filosòfic a Catalunya, quan aquest ja portava cent anys de curs continuat —a partir, pràcticament, de la reinstauració de la Universitat de Barcelona. Altres adversitats sofertes per la filosofia catala-

na contemporània les veurem, al costat d'això, molt en un segon pla: penso, sobretot, en la prematura desaparició de Joan Crexells i en la sobtada migració d'Eugeni d'Ors. (La qual, per deure's a motius polítics: no és un exili també?). Abans d'aquells cent anys de continuïtat hi havia hagut, com se sap i s'ha de recordar, altres moviments d'expatriació d'intel·lectes, autèntic antecedent, per significació i grandària de cada un, de l'emigració republicana. Són, retrospectivament, els dos exilis dels liberals (1814, 1823), on hi trobarem Monlau, Mata, Ribot i Fontserè i Antoni Puigblanch, fent constar, aquest, ja per sempre a Londres, a Blanco-White. Més enrera hi hagué l'expulsió dels jesuïtes i regalistes (1767), la qual suposà el primer desmantellament —i definitiva crisi— de la Universitat de Cervera, mantinguda pels primers: pensem, si més no, en les figures cabdals d'un Finestres o un Codorniu, animadors de l'únic focus de relativa «modernitat» en les idees del XVIII català. Els exilis d'intel·lectuals encara més anteriors són els derivats de la guerra de Successió (1714), de la dels Segadors (1652) i, per descomptat, els que es donen amb l'expulsió successiva, via Tribunal de la Inquisició —autèntic motor de l'exili hispànic—, de la comunitat jueva (segles XV i XVI) i dels erasmistes junt amb els protestants (segle XVII). Els estralls, per cert, d'aquesta organització de la intolerància feren escriure moltes pàgines als «moderns» Fèlix Amat, l'esmentat Antoni Puigblanch, el metge i filòsof Josep Miquel Guàrdia i l'escriptor Pompeu Gener.

Finalment, en aquesta llista retrospectiva hauríem encara d'incloure, a títol d'excepció i dins l'interregne de la filosofia amb continuïtat (1837-1936) que comentàvem abans, els exilis *motu proprio* —bé que mai ho són del tot— dels citats Guàrdia i Gener, del pedagog Ferrer i Guàrdia, tots ells a París, així com del modernista Jaume Brossa, a Londres, ben entrat el segle actual. Si és que no volem afegir un altre «exiliat interior», el del màxim difusor del darwinisme a Catalunya i Espanya: Odón de Buen, catedràtic de biologia durant molts anys a la Universitat de Barcelona, de la qual fou expulsat finalment per defensar l'evolucionisme a les aules. I tampoc no trigà gaire a ser un membre més de l'exili republicà.

SOBRE EL TERME «FILOSOFIA DE L'EXILI» I ALGUNES QÜESTIONS DE FONDS

El terme «Filosofia de l'exili» és, al meu parer, tan imprecís com aquells altres termes que li són més o menys connexes dins la història del pensament modern a Catalunya: «Escola de Barcelona», «Filosofia del sentit comú», «Filosofia del seny», «Neotomisme», «Personalisme», «Modernisme» o àdhuc —el darrer que he conegut— «Escola tomista de Barcelona». La millor historiografia tendeix a suprimir, en bon llinatge de nominalisme i economia del llenguatge, tantes denominacions sobreafegides com sigui possible, començant per aquelles que no resulten clares. Tres quartes parts d'això crec que passa amb les etiquetes abans al·ludides.

És dir ben poc —i sobretot és dir massa negativament— dels filòsofs exiliats que pertanyen, abans que res, a la classe de la «Filosofia de l'exili». Crec que som al davant d'un epígraf *extrafilosòfic*, perquè no té relació amb l'obra mateixa dels pensadors als quals es refereix, allò que ha d'importar en primer lloc a l'estudiós i a l'historiador. A part d'això, no hi ha *un* mateix pensament doctrinal, una temàtica comuna ni cap similitud de tot o estil aparents entre els filòsofs de l'exili. Cap element doctrinal, almenys, en permet, de moment, de donar a aquests pensadors un qualificatiu genèric avinent. I, tot amb tot, ja s'ha vist, altrament, que hi ha hagut més d'un exili col·lectiu de pensadors catalans, àdhuc en la modernitat. La qual cosa ens avisa també del caràcter simplement *abistòric* de l'expressió «Filosofia de l'exili». Terme, doncs, que convé, al meu parer, afectuosament anar oblidant. Com segurament d'altres, producte de la inaptesa hispànica per fer historiografia de les idees, començant per les pròpies —o potser per no haver sabut fer ni aquesta història.

Entenc, així, que ja que no hi pot haver un predicat anàleg, d'ordre filosòfic, per a referir-nos als autors esmentats, l'únic que potser admetrien fóra un d'ordre històric general. Proposo en aquest supòsit, d'utilitzar el terme «*Filòsofs catalans de l'exili republicà*» —sempre, és clar, que convingui aquesta comuna referència biogràfica—; enunciat, però, que hom

hauria d'ampliar amb l'especificació, pel que hem anat explicant, «...de 1936», o bé amb l'afegit «...del 1939», segons conveniència. I encara, posat aquest darrer, amb la incorporació d'un altre sufix: o bé «...a Amèrica», o bé «...a Europa», segons s'escaigui. Tots ells, d'altra banda, pertanyen si més no —junt amb els qui no s'exiliaren— al grup més ampli dels «filòsofs de la Universitat Autònoma de Barcelona», que comprendria de Jaume Serra i Tomàs Carreras a Josep Ferrater i Josep Calsamiglia.

L'altra qüestió preliminar per a l'estudi d'aquests filòsofs de l'exili, i, per tant, abans que entréssim sobre llur pensament mateix, és, fet i fet, la investigació de les possibles influències teòriques catalanes, siguin les endògenes —és a dir, les rebudes entre ells—, siguin les exògenes o recollides d'altres pensadors aliens al grup proposat. Dins d'aquest capítol penso, ara mateix, en mitja dotzena d'indagacions pendents. Així, caldria, primerament, definir l'abast de la filosofia de Llorens i Barba damunt Jaume Serra i Hunter, el més vell de tots els filòsofs catalans de l'exili republicà, de tots els quals —sense excepció— fou professor. Cal no oblidar que, per exemple, Serra es proclamà no sols deutor, sinó seguidor i tot del qui ha estat el primer professor de filosofia de la reinstaurada Universitat de Barcelona: l'interès per publicar les *Lliçons* d'aquest és una prova més del seu seguiment convençut.

Una altra qüestió per apuntar: la relació del més veterà dels deixebles de Serra, Francesc Mirabent (n. 1888), no sols amb l'ideari del primer («mestre Serra...»), sinó amb la filosofia del sentit comú emparada per Llorens —tan elogiada per l'anglòfil autor de *De la Bellesa*—, i de la que Serra, tanmateix, hauria arribat a fer de mitjancer sobre el seu alumnat universitari. (Pere Font i Puig, coetani de Mirabent, fou també alumne de Serra i Hunter, però no ens dóna indicis suficients per creure en una relació intel·lectual rellevant amb el seu mestre). Un tercer tema a esbrinar és la influència exercida per aquest sobre el jove Joan Crexells —alumne igualment— (n. 1896), que inicia els seus escrits esperonat per l'alerta contra el «relativisme», advertit per Serra en el conjunt de la filosofia contemporània. El «relativisme» era per ambdós la conseqüència de reduir —entenien— el problema de la certesa a la ve-

ritat «psicologista» o a la veritat «positivista» amb les quals culminaria el pensament del segle passat. No és per un casual que Crexells orientés la seva tesi doctoral cap a la lògica moderna, a partir de la teoria de les proposicions de Bolzano i de la lògica matemàtica de Frege i Russell, és a dir, l'àmbit de les «veritats absolutes» capaces de desfer el sortilegi relativista. Però, en aquest sentit, no és menys interessant la relació doctrinal entre Serra, una altra vegada, i els seus altres deixebles, quasi coetanis de Crexells, Joaquim Xirau (n. 1895) i Joan Roura i Parella (n. 1897), tots dos exiliats el 1939. Si l'apartar-se del «relativisme» porta Crexells fins a la lògica i l'epistemologia realista, en aquests dos autors esmentats portarà, respectivament, vers la metafísica dels valors —via Scheler i la fenomenologia— i la pedagogia especulativa, a través de Dilthey i Spranger. Xirau, almenys, i com el nostre primer seguidor de Russell, no estalviarà en els seus escrits de joventut l'allusió al tal relativisme de la veritat. Es podria fer, si més no, un estudi comparat d'aquesta triple i simultània incidència personal del pensament de Jaume Serra, el qual, dut a terme, ens podria ajudar potser a tenir un principi d'unitat de visió sobre la filosofia catalana del nostre segle, que ara per ara no tenim. I més, encara, quan s'està tractant, amb la generació de Crexells, de la primera que ens posa en contacte directe amb el pensament anglosaxó.

Un altre ordre d'influències que fóra bo d'esbrinar és la presumptament deixada per la filosofia de Joaquim Xirau —i no faltarien elements per creure que és una hipòtesi prosperable— (al meu parer el filòsof més destacable de l'exili republicà) sobre tots i cadascun dels seus aulmnes més anomenats, tant els exiliats mateixos com els de l'«interior». Per ordre cronològic: Farré i Magre, Nicol —els seus dos deixebles més antics—, Bofill, Casanovas, Maragall, Ferrater, Calsamiglia, Gomà i, més ençà, Ramon Xirau, coincidents, crec, amb aquella fonamental preocupació de Xirau per les dades preliminars del pensar: l'afectivitat, la comunicació, l'ontologia de l'home.

Per últim, una darrera conjectura sobre la formació catalana de Ferrater i Móra, l'altre gran pensador —al meu gust també— de l'exili americà, («exili», encara avui?). Aquesta és:

el rastre d'Eugeni d'Ors, almenys, en obres com *Les formes de la vida catalana* —palès, encara que no es digui—, i, sobretot, en la formació del seu mètode filosòfic. Així, l'«integracionisme» presenta, en la nostra manera de veure, una concomitància poètica amb l'irònic dialogar, en d'Ors, entre les categories oposades del pensament— entre els conceptes polars, segons Ferrater. Avui ja hi ha prou deixant-ho insinuat.

«L'EXILE ET LE ROYAUME»

L'exili és quasi el destí del pensament. La filosofia segueix el compàs del caminar, del passeig, que és la velocitat natural de l'home. Quin filòsof no és itinerant? La coronació de la filosofia és el seu destí caminant. ¿Com no podria ésser un altre el destí d'un pensament que es vol fins a la seva darrera conseqüència?

Si la filosofia autèntica és itinerant sempre, és, però, *errant* algunes vegades. És l'hora del seu regne, al qual no podria conèixer, altrament, més que d'aquesta forma negativa. Hi ha, per ell mateix, tota una noblesa de l'exili, i més encara en el d'aquell que ja es proposà un dia l'ésser itinerant. És la fortuna, en aquest cas, de la crítica del coneixement, del coneixement crític, del coneixement. L'autenticitat és desafiànt, i això sol ésser —sense que degui, sense que hagi d'ésser-ho— una candidatura a l'errància. La mitologia ens ho recorda: Adam, i Edip, i Prometeu. La vida d'alguns filòsofs ens ho ensenya: Sòcrates i Plató; Vives i Descartes; Spinoza i Hobbes; Voltaire i Rousseau; Marx i Nietzsche; Freud i Wittgenstein; Gramsci i Benjamin; Landsberg i Adorno; Sartre i Russell; Chomski i Negri,... La filosofia

viva té un historial no sols de censura sinó d'exilis també. La filosofia cautelosa —i exitosa— coincideix, en canvi, amb el repòs del seu autor: Aristòtil, Tomàs d'Aquino, Locke, Hegel... La diferència que hi ha, per a la filosofia, entre un estat i l'altre, entre el reconeixement i la represàlia per pensar, és la diferència que hi ha entre la conformitat i la crítica. O el pensament com a consolació i el pensament com a pregunta. O entre l'èxit i el Regne. Sempre hi ha hagut, hi ha, un exili esperant la intelligència. La desposseïció del filòsof ha estat la seva coronació; no dic que ho hagi de seguir essent.

Al costat d'aquest tradicional exili *polític* de la filosofia hi ha, avui, un exili d'una altra mena: l'*ostracisme cultural*, al qual es veuen obligades avui algunes formes d'expressió del pensament. Per exemple, i per continuar, el pensament català. Però no menys el que s'expressa en castellà; o en francès, o en italià. La filosofia en llengües llatines viu la consciència d'estar desterada de l'àmbit de la filosofia internacional. És la filosofia que es veu, de fora i de dins, com a filosofia exiliada. Els seus membres ens movem en una zona *extraterritorial* que, a tot estirar, desperta l'interès —quan el desperta— dels metropolitans pel que té d'exòtic i de punta de romanticisme: la fidelitat a la llengua, a la història... I això que ni l'una ni l'altra no preocupen gaire als autors centrals.

La filosofia que avui es fa a Catalunya, i ja no diguem la que es fa en català —a punt de desaparèixer del tot, pel camí que anem—, té a sobre un agreujant: pertany a una cultura sense *estat*. A part que no té tampoc d'altres més petits mitjans... ¿No serà que els Filòsofs de l'Exili som avui nosaltres? Però, en fi, ja aquesta és una qüestió que ens sobrepassa.